

NARSAQ MUSEUM

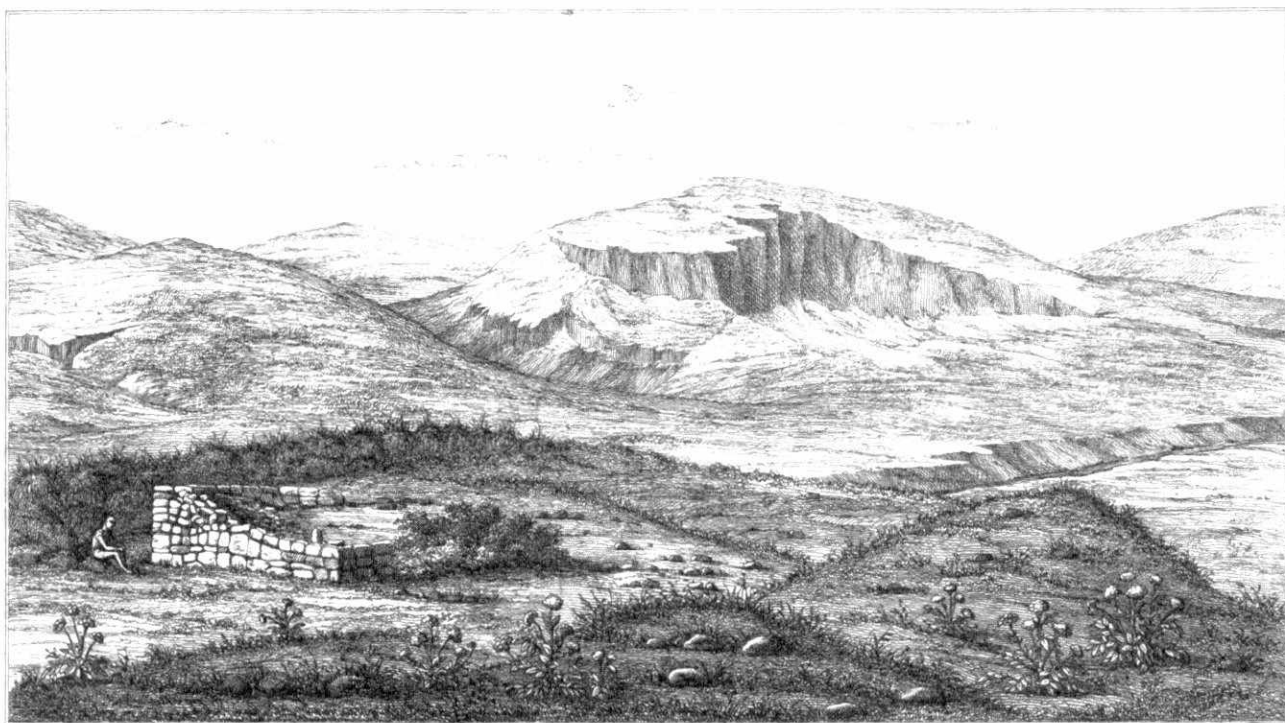
Feltrapport 2009

Ruinerne ved Igaliku kujalleq

- nordboernes Undir Höfdir?

Fredningsnummer 60V2-0IV-611

NM ruingruppe Ø66

Ruinkatalog og oversigtskort

Niels-Christian Clemmensen og Hans Kapel

Rapport December 2011

Opmåling af ruiner ved Igaliku kujalleq - nordboernes Undir Höfdir?

Fredningsnummer 60V2-0IV-611
NM ruingruppe Ø66

Arbejdet udført for Narsaq Museum
af

N.C. Clemmensen og Hans Kapel
Juli 2009

Indhold

Fåreholderbygden Igaliku Kujalleq	3
Baggrund, tidligere arkæologiske undersøgelser	3
Arbejdsforløb og metode	5
Ruinkatalog	8
Beskrivelse af de enkelte ruiner	9
Andre kulturlevn i området	23
Perspektiver og anbefalinger	24
Oversigt over kendte arkæologiske undersøgelser	25
Henvisninger og litteratur	27

Bilag:

- I. Oversigtskort
- II. Detailkort over kirken med nærmeste omgivelser (afventer finish)

Introduktion

Fåreholderbygden Igaliku Kujalleq eller Søndre Igaliku

Kagsiarsuk var i ældre tid navnet på den kratbevoksede frodige slette inderst i Igaliku fjordens østlige lavvandede sidearm, som ved ebbe ligger tør. Allerede i 1700-tallets slutning opdagede man, at her havde Nordboerne drevet landbrug, og kirkeruinen blev i 1837 fundet af den historisk interesserede pastor J.F. Jørgensen¹.

Genindførelsen af landbrug og husdyrhold i Sydgrønland tilskrives normalt Anders Olsen, som i 1782 slog sig ned i Igaliku. Om fåreavl som et erhverv er der dog først tale i begyndelsen af 1900-tallet. Pastor Jens Chemnitz var foregangsmanden, som i 1906 indførte 9 moderfår og 2 væddere til Frederiksdal. I årene derefter etableredes fåreholdersteder overalt i Sydgrønland.

Igaliku Kujalleq blev et udflyttersted fra bygden Igaliku, idet Andreas Egede i 1934 etablerede sig i området vest for elven nær nordboruinerne. Hans hus findes ikke længere, men en mindesten er rejst, nær det sted han bosatte sig. Antallet af får opgøres i 1935 til 129.

Flere flyttede til og i 1960-erne var befolkningstallet omkring 40. Supplerende kan det nævnes, at antallet af dyr i 1966 blev opgjort til 1.177 lam og 94 moderfår. Siden er det gået stærkt tilbage, og i dag bor kun én familie permanent på stedet. Antallet af moderfår er omkring 350.

Figur 1. Mindesten for den første fåreholder Andreas Egede, som omkring 1934 bosatte sig i Igaliku Kujalleq. Indskriften lyder:
Andreas Egede □ Født 29-8-1904. Død 18-12 1955
Bygdens grundlægger □ en god ven □ en der er svær at miste, vil vi takke
og altid huske.

Tidligere kortlægning og arkæologiske undersøgelser

En opmåling af nordboruinerne på dette sted er ikke udført i nyere tid². Det Kort, som hidtil har været anvendt i arkæologisk sammenhæng, er Daniel Bruuns bearbejdning af Gustav Holms oprindelige kortlægning fra 1880. Dette er en grafisk set meget smuk oversigtsplan, som indeholder stort set alle de ruiner som kan erkendes i dag; men det er ikke et målefast eller kartografisk korrekt kort.

Fra flere sider har der været udtrykt ønske om at få foretaget en tidssvarende opmåling af ruinområder, og i sommeren 2009 kunne det realiseres takket være en bevilling fra KVUG. Den nye digitale dokumentation skal dels tjene bestræbelserne på at formidle og synliggøre dette betydningsfulde kulturminde, dels at skabe grundlag for en faglig nytolkning af lokaliteten.

Når denne ruingruppe er valgt blandt mange, skyldes det ikke mindst stedets store potentiale i formidlingsmæssig sammenhæng. Vatnahverfi området er et meget populært mål for vandreturisme, og ruingruppen ligger for enden - eller i starten om man vil - af den mest benyttede rute.

¹ Antikvariske efterretninger fra Grønland for 1840. Nationalmuseet, Middelalder, top. arkiv.

² Der blev i 1980 af GTO udarbejdet et bygdekort over Igaliku Kujalleq. Kortet er fotogrammetrisk udtegnet i måleforholdet 1:2 000 og med 2m kurver. Når det gælder ruinerne, er kortets nøjagtighed begrænset, og kun de mest synlige er afsat.

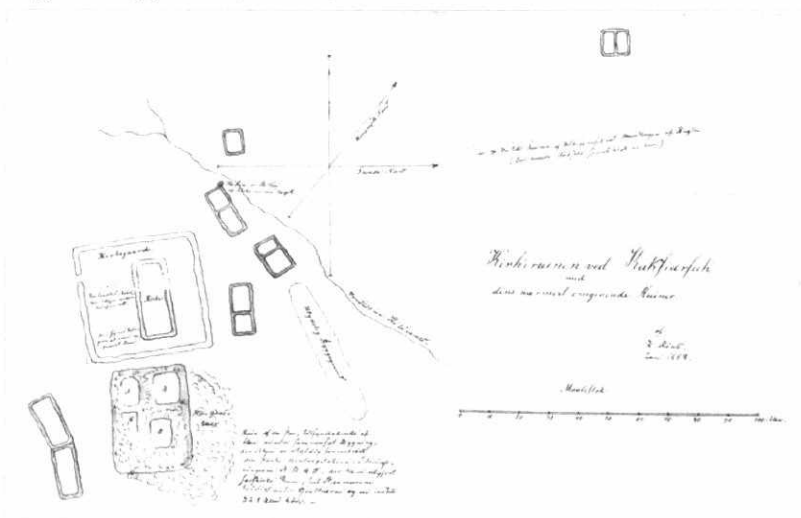
Stedet, med den velbevarede kirkeruin, har på et meget tidligt tidspunkt påkaldt sig arkæologers opmærksomhed, og i de første forsøg på at jævnføre kendte norrøne ruingrupper med skriftlige kilder, foreslår denne lokalitet identificeret som nordboernes bispesæde Gardar³.

I løbet af 1800-tallet udspandt sig en livlig debat om nordbotopografien som fik sin foreløbige afslutning efter Gustav Holms systematiske kortlægning i 1880 af ruinerne i Østerbygden og Finnur Jónssons nytolkning af kildematerialet som blev fremlagt i 1898. Gardar blev identificeret med det nuværende Igaliku, og ruinerne ved Igaliku Kujalleq menes at være nordboernes "Undir Höfdir".

Ruinerne er gennem tiden blevet underkastet så mange undersøgelser, at det vil føre for vidt her at give en komplet oversigt. Hvis man nøjes med at tage udgangspunkt i de undersøgelser som har resulteret i opmålinger eller kortskitser, drejer det sig om følgende:

- ! 1854 H.J. Rink besøgte ruinerne og foretog bl.a. en skitseopmåling af kirken og de omkringliggende ruiner.
- ! 1880 G.F. Holm foretog opmåling af hele ruinområdet. Detailplaner af de enkelte ruiner.
- ! 1894 D. Bruun supplerede denne opmåling og foretog detailopmålinger i forbindelse med arkæologiske undersøgelser af et større antal ruiner.
- ! 1926 P. Nørlund & Aa. Roussell. Skitseopmålinger og fotos i forbindelse med undersøgelser af kirkeruinen.
- ! 1935 Aa. Roussell. Undersøgelser af kirke, kirkegård. Planer og fotos.
- ! 1939 C.L. Vebæk. Undersøgelser af grubehuse øst for elven. Skitseopmålinger.
- ! 1968 K.J. Krogh. Måleskitse af kirke og kirkegård.
- ! 2005 N.A. Møller og C. Koch. GPS opmåling af ruinerne som led i en samlet kortlægning af Vatnahverfis norrøne bebyggelse.

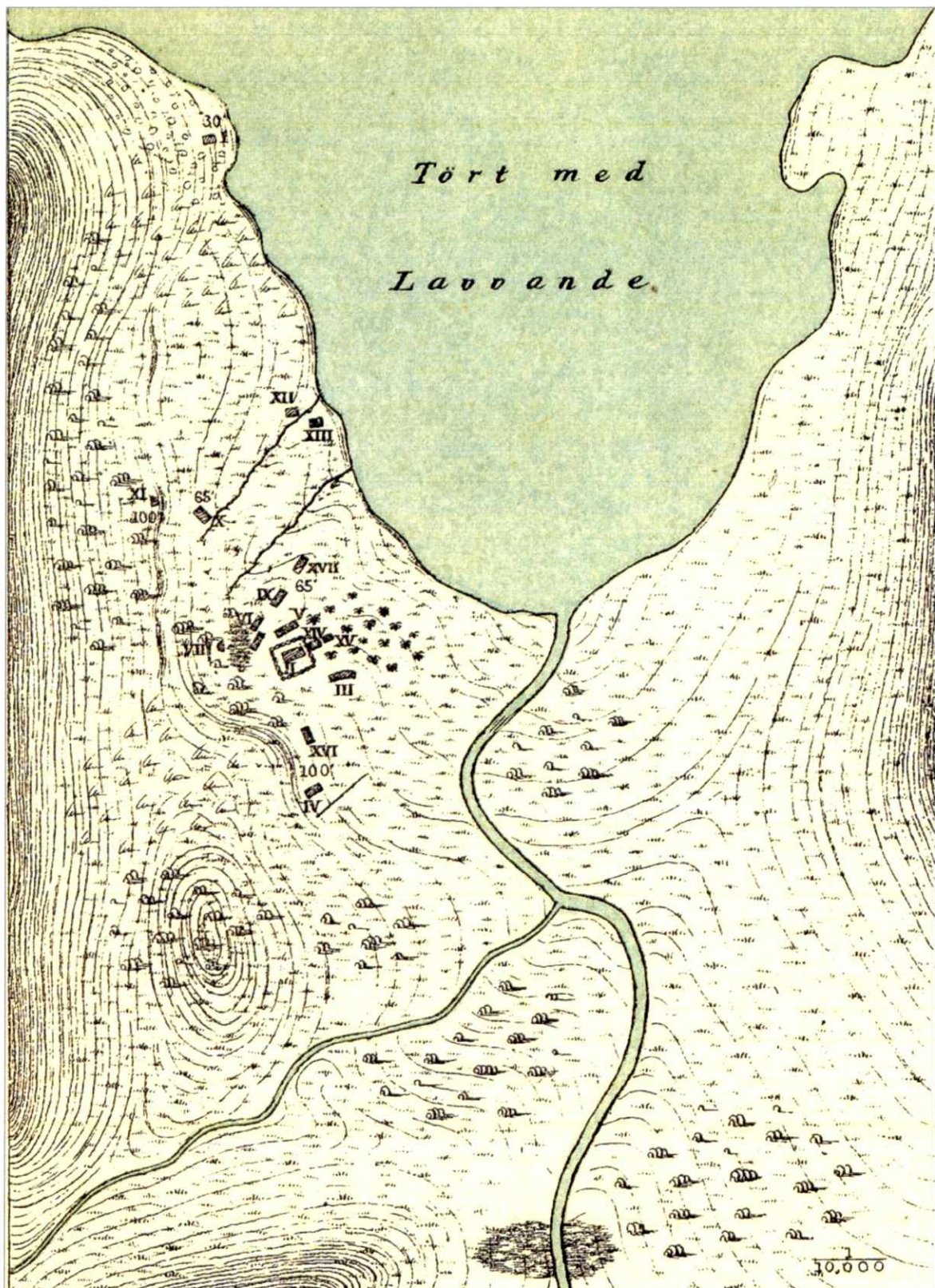
De mest omfattende arkæologiske undersøgelser er foretaget af Gustav Holm og Daniel Bruun. Supplerende undersøgelser af kirken foretog Mogens Clemmensen i 1910⁴, og i nyere tid er der foretaget sonderingsgravninger i boligtomten og møddingsområdet med det formål at vurdere bevaringsforholdene (J. Arneborg m.fl. i 2009). Se i øvrigt supplerende oplysninger om ovenstående bagerst i rapporten (side 24).

Figur 2. Rinks opmåling af ruinerne omkring kirken fra 1854 er blandt de ældste vi kender. Planen er ikke målefast, men de vigtigste bygningsdetaljer er vist.

³ Heinrich P. von Eggers 1793.

⁴ MOG 47, 8 pp.341-343

Figur 3. Gustav Holms kort fra 1880. Daniel Bruun tilføjede i 1894 adskillige ruiner og folde på østsiden af elven, jævnfør fig. 5.

Arbejdsforløb og metode

Feltholdet bestod af landmåler N.C. Clemmensen, Kulturarvsstyrelsen og Hans Kapel. På grund af kraftig føhn blev arbejdet et par dage forsinket, men den 10. juli kunne den indledende besigtigelse af ruiner og terræn gennemføres. De centrale ruiner nær kirken fremstod tydeligt, mens de mere diffuse anlæg i periferien i visse tilfælde var vanskelige at erkende i det frodige græsdekke. Her var dog hjælp at hente, for som et værdifuldt supplement til kortlægningen blev der, sideløbende med opmålingsarbejdet, foretaget overflyvninger og fotografering fra lav højde fra et ultra let fly, en såkaldt FIB (Flying Inflatable Boat). Konservator Jeppe Møhl havde stillet sit fly og sig selv som pilot til rådighed for projektet. Fotomaterialet har givet mulighed for en mere detaljeret og præcis tolkning af de opmålte ruiner, end det ville have været muligt ud fra måling og iagttagelser fra jordhøjde.

Opmålingerne blev foretaget med GPS udstyr af mærket Leica, system 530, som var stillet til rådighed af Kulturarvsstyrelsen. Terrænpunkter blev målt med så stor en tæthed, at det har været muligt at generere en oversigtsplan med ækvidistance på ½ m.

For ruinernes vedkommende var det i de fleste tilfælde muligt at definere hjørnepunkterne i de enkelte anlæg. Murtykkelse og -højde blev målt, og hvor det var muligt at skelne døråbninger, indvendige skillevægge og andre detaljer, er disse også målt. I de tilfælde hvor konturerne derimod var vanskelige at erkende, enten fordi der var tale om meget sammensunkne tørrevægge eller helt sammenstyrtede stenkonstruktioner, blev den største udstrækning af hvad der kunne tolkes som sikre bygningsrester indmålt.

Som geografisk reference for opmålingen blev anvendt tre af de triangulationspunkter, som har været udgangspunkt for GTO's bygdeplan fra 1980 (se note 1). Punkterne er ikke kontrolmålt eller justeret siden, så nedenstående koordinater, som ASIAQ⁵ venligst har stillet til vores rådighed, er ikke geografisk korrekte.

En lokal referencestation for de GPS baserede målinger blev oprettet ca. 10 m nordøst for det nordligste hjørne af den eksisterende bygning B-561. Punktet, som blev markeret med et nedrammet jernrør, har punktbetegnelsen 0000 603_1714003. Indmålingen af referencepunktet med GPS basen i ca. 2 timer, og en beregningsformel i Basens software gav efter transformation fra længde/bredde WGS84 til UTM ZONE 22 Northern Hemisphere WGS84 følgende koordinater:

0000603 1714003 X 810790.82 Y 6764418.60 Z 17.50 m

De tre triangulationspunkter har følgende koordinater i GTO's lokale målesystem:

50181	X 5659,82	Y 7888,10	Z 13,79 m
50281	X 5600,00	Y 7150,00	Z 59,51 m
50381	X 5037,44	Y 7412,29	Z 43,61 m

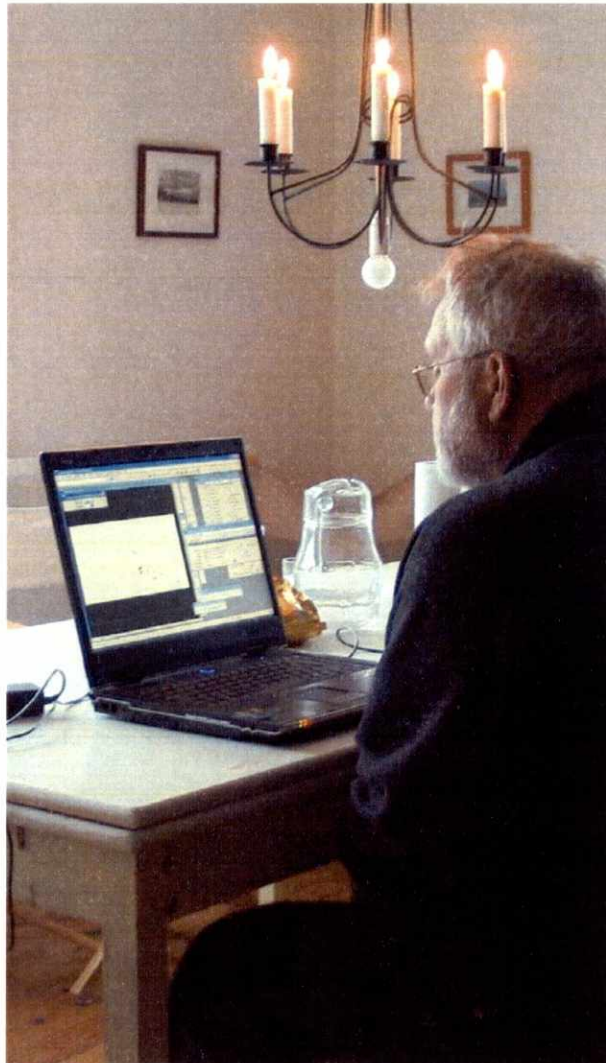
- samme punkter målt og omregnet til UTM koordinater:

50181	X 810281.29	Y 6764827.87	Z 13.79 m
50281	X 810409.74	Y 6764098.26	Z 59 .51 m
50381	X 810945.60	Y 6764412.03	Z 43.61 m

⁵ Tak til Mikkel Lægsgaard Clausen, ASIAQ.

De efterfølgende beregninger er foretaget med Leica Ski Pro software og KMS-Trans. Konstruktion af kurver og teknik med Site Work og Bentley MicroStation. MapInfo er benyttet til præsentation og udtegning.

Selve opmålingen er koncentreret om ruinerne og deres nære terræn, således at det som tidligere nævnt er muligt at udtegne kurver med ækvidistance på $\frac{1}{2}$ meter. Det øvrige kurvebillede er fremkommet ved opsøgende punktmålinger til verifikation af GTO's kurvebillede. Der fandtes her ingen væsentlige uoverensstemmelser, så GTO's kurver er efterfølgende vektoriseret og implementeret i terrændata.

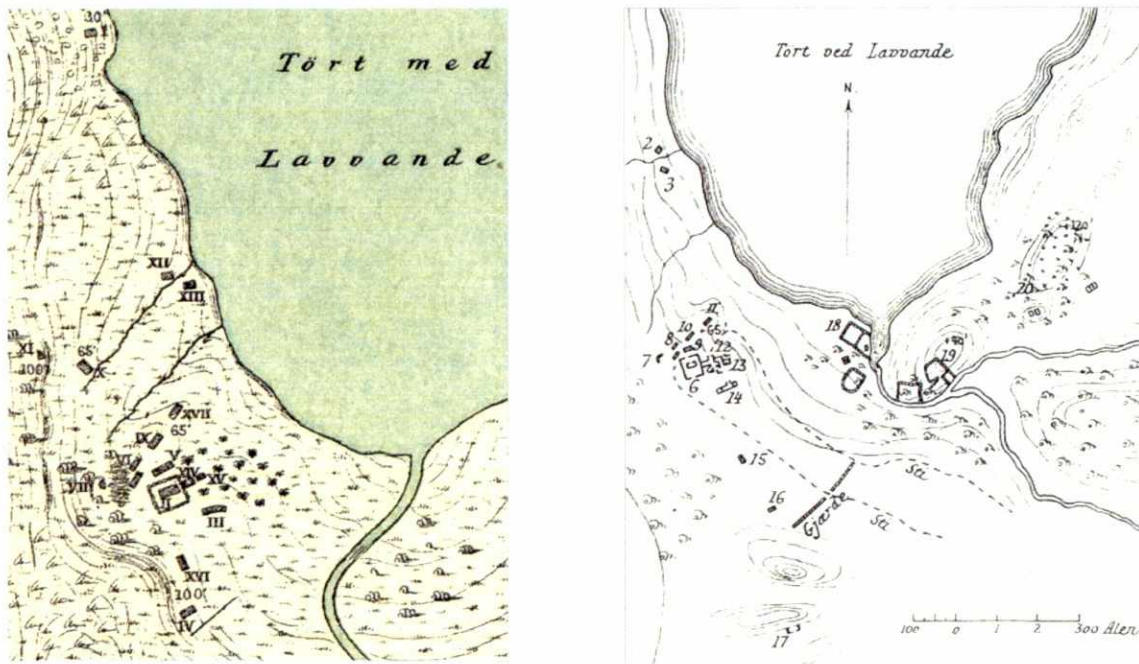
Figur 4. Dagens måledata kontrolleres og sikkerhedskopieres .

RUINKATALOG

Ved tidligere kortlægninger og ruinregistreringer har man benyttet forskellige nummerserier til identifikation af ruinerne.

Daniel Bruun har overordnet set forsøgt at fastholde de ruinnumre, som Gustav Holm angav på 1880-kortet, men som det ses nedenfor, er der visse afvigelser, og under detailbeskrivelsen af de nyfundne anlæg på hovedelvens østside, tager han tilmed en ny nummerrække i brug⁶.

Også Ahlgreen & Koch (2005)⁷ tager afsæt i 1880-kortet, men uoverensstemmelsen mellem de to tidligere publicerede kort er formentlig årsagen til, at der midt i nummerrækken vælges et nyt identifikationssystem.

Figur 5. De to tidlige kort stillet overfor hinanden demonstrerer uoverensstemmelserne. Forvirringen øges yderligere derved, at DB på et detailkort over folde og andre anlæg på elvens østside, benytter en ny nummeridentifikation begyndende ved 1.

Det er indlysende vanskeligt at råde bod på disse noget vildledende fremgangsmåder, og det mest konsekvente ville naturligvis være at vælge nye ruinbetegnelser, f.eks. i rækkefølge fra nord mod syd. Når vi alligevel har valgt Holms betegnelser som udgangspunkt for den aktuelle registrering, er det ud fra den betragtning at der i hans materiale foreligger de mest detaljerede beskrivelser af de enkelte ruiner⁸. De anlæg som siden er fundet, har vi valgt at identificere med numre i den rækkefølge, det faldt os naturligt at måle dem.

Altså endnu et nyt identifikationssystem! Ved brug af nedenstående ruinbeskrivelser er det derfor vigtigt at konferere med kortbilaget, som findes bagerst i rapporten, og sammenholde det med tidligere publicerede oversigtsplaner, som udgangspunkt fig. 3.

⁶ MOG. XVI, p 385.

⁷ Møller & Kochs måledata er arkiveret på Nationalmuseet i København og Grønlands Nationalmuseum, Nuuk.

⁸ MOG. VI, 1883.

Beskrivelse af de enkelte ruiner

Ruin 1.

Tørstensbygning anlagt på bar klippe. Udvendigt måler den 4,5 x 5 m. Murtykkelse ca. 1 m. Kun de nederste murskifter er bevaret, og der ses ingen spor af indgang eller andre detaljer. Ruinens kystnære beliggenhed ved overgangen mellem den meget lavvandede bugt mod syd og den sejlbare del af fjorden lader formode, at bygningen har tjent som pakhus.

Bygningen stod på Holms og Bruuns tid bevaret med en murhøjde på over 2 meter, og i sydvæggen fandtes en lav døråbning med en 2,3 m lang stenhelle som overligger (fig. 6a).

Umiddelbart vest for ruinen ses en recent bygningsrest opmuret i sten der utvivlsomt er taget fra ruinen. Denne bygning, der bl.a. har tjent som stald, siden som redskabshus og lager, er opført af Andreas Egede, formentlig omkring 1940 (fotografisk dokumentation fra 1936 viser den intakte ruin). Nutidens anløbssted findes nedenfor klippen, hvor ruinen ligger, og kørevejen dertil skærer ruinens vestlige hjørne.

Figur 6. Ruin 1 tegnet af Th. Groth i 1880. Til højre ses de sørgelige rester som de så ud i sommeren 2009.

Ruin 2

Kirke med kirkegård og omgivende kirkegårdsdige.

Kirkebygningen måler indvendigt ca. 4,5 x 14,5 m, og murtykkelsen er 1,5-2 m. Murene, som er opført af udsøgte og i visse tilfælde tilhugne sten lagt i regelmæssige skifter, har visse steder en højde af ca. 2 m over nuværende terræn. Der ses ikke spor af murværk i vestgavlen. Om denne muligvis har været af træ er diskuteret løbende⁹. En ca. 1 m døråbning ses i nordvæggen (jvf. fig. 11).

En sætning i nordvæggens fundament har forårsaget at den østlige tredjedel hælder indad - et forhold som allerede Holm gjorde rede for. Udhænget målt mellem overkant af muren og fundaments forkant blev i 1935 af Roussell angivet til 28 cm. På det tidspunkt var murhøjden dog 2,15, altså formentlig et skifte højere end i dag. Der er derfor grund til at antage, at sætningen har fundet et stabilt leje, og at der ikke umiddelbart er risiko for kollaps. Kirkerummets areal er 65 m².

Kirkegårdsdiget er opført som en kassemur sat af store sten med indvendig kerne af jord. Der ses spor af gennemgang i det nordlige og det sydlige afsnit, hvorimod der ifølge Bruun ikke synes at have været direkte adgang fra boligtomten øst for kirken¹⁰. Kirkegårdsdiget omslutter et samlet areal på 630 m².

Ruinen er beskrevet af Aron Arctander, som i 1779 besøgte stedet, og allerede da foreslog han, at der kunne være tale om en kirkebygning¹¹. Denne opfattelse deltes af H.P. von Eggers, der i 1793 udgav dele af Arctanders dagbøger. Som nævnt i indledningen fremsatte han oven i købet den teori, at der var tale om nordboernes bispesæde Gardar.

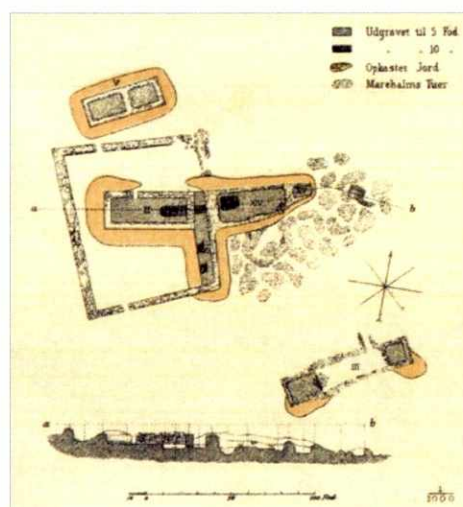
⁹ Holm 1883, p.115, Clemmensen 1911, p.342, Roussell 1942, p. 99-101, K.J. Krogh 1982, p. 267-268.

¹⁰ Bruun 1896, p. 377.

¹¹ Ostermann 1944, p. 105.

Figur 7. Oversigt over kirkeruinen med det omgivende dige set fra nordvest. Yderst til højre i billedet ses mindesmærket for Andreas Egede. Det nedslidte område i forgrunden er det kørespor som forbandt husene i bygdens ældste del, hvoraf de fleste er forsvundet.

Figur 8. Holms undersøgelsesplan over kirken og nærmeste omgivelser. Det er angivet, hvor han har gravet, og som det ses, er det kun en lille del af boligrunden som dengang blev undersøgt. Foruden kirken ses den udgravede ruin 5, og nederst den store staldbygning, ruin 3.

Figur 9. Kirken set fra vest. Meget tyder på at gavlen, i bygningens seneste fase, har været af træ.

Figur 10. Kirkens nordvæg skræner indad som følge af sætning i fundamentet. Situationen synes dog stabil.

Figur 11. Fra Bruuns udgravninger i 1894. Døråbningen i kirkens nordvæg tegnet af Carl Petersen..

Ruin 3

Gårdens kostald.

Anselig bygning opført sten omgivet af metertykke tørvevægge. Udvendigt måler ruinen ca 10 x 30 m. Der kan erkendes tre rum. En forlænget indgangspassage gennem nordvæggen fører til det midterste, hvor flere båseskallerum er bevaret, enkelte i oprejst position.

Ruinen, som er velbevaret, om end meget sammensunken, er helt eller delvis udgravet, og en del af de væg-lignende jordvolde kan være opkastet fyld. Nordvæggens inderside er flere steder nedslidt og udhulet af får.

Figur 12. Den store kostald med de tykke tørvevægge er delvis udgravet af Holm, jævnfør fig. 6. På billedet til venstre ses indgangen og en enkelt af de opretstående båsesten.

Ruin 4

Lang smal bygning opført i kassemur med omgivende tykke tørvevolde. Den totale udstrækning er ca. 10 x 22 m, dog måler den indvendige stenkonstruktion kun ca. 4 x 13 m. Murtykkelse op til 1,2 m. Bygningen er delt i to rum, og yderligere et lille rum er tilføjet mod sydvest. Indgangen har formentlig været gennem den nordlige langvæg.

Ruinen er velbevaret men ser ud til at være helt eller delvis udgravet. Hverken Holm eller Bruun har dog oplysninger om undersøgelser. Bygningen har formentlig tjent som fåre- eller gedestald.

Figur 5. Den velbevarede ruin 4 set fra vest nordvest. Tilbygningen ses forrest i billedet

Ruin 5

Torums bygning opført af tørv og sten med tykke ydervægge. Udvendigt måler ruinen ca. 9 x 17 m, men meget af det som synes at være vægge, er formentlig opkastet fyld fra udgravningen i 1880 (se fig. 6). De indvendige mål er ca. 3,5 x 12 m. Byggemåden i de to rum er forskellig, hvilket tyder på at der er to byggefaser. Holm påviser rester af et ildsted hvilket indikerer, at der er tale om en bolig eller en værkstedsbygning.

Figur 14. Ruin 5 set fra syd sydvest. Bemærk fredningsstenen midt for vestgavlen.

Ruin 6

Velbevaret og regulær bygning opført fortrinsvis af sten med en murtykkelse på ca. 1 m. Bygningen har været delt i to. De indvendige mål er ca. 3,5 x 8 m. Udgravet af Holm i 1880. Lagerbygning eller udhus.

Figur 15. Ruin 6 set fra syd sydvest.

Ruin 7

Tørvebygning som antagelig har været opdelt i to rum. Ruinen er i en dårlig bevaringsstand, og der synes at have været foretaget prøvegravninger langs indersiden af vestvæggen. Tomten har diffuse udvendige konturer, mens de indvendige stenmure er synlige flere steder. Indvendige mål ca. 2 x 10 m. Udgravet af Holm som bemærker, at bygningen har en lang indgang. Bygningens anvendelse er ukendt.

Figur 16. Ruin 7 set fra nord. De bygningsdetaljer som Holm iagttog i 1880, er ikke længere synlige.

Ruin 8

Stærkt ødelagt ruin eller fold hvis konturer er vanskelige at bestemme. Der kan dog anes et buet murforløb mod vest, mens afgrænsningen i øst synes forstyrret af et gennemgående kørespor. Tomtens udvendige tværmål er ca. 8 m. Der ses et gravet hul i toppen. Bygningens funktion kendes ikke.

Figur 17. Den meget ødelagte ruin 8 anes kun som en forhøjning i terrænet. Ruinkomplekset omkring kirken ses bag opmåleren. Læg også mærke til køresporet tværs gennem ruinområdet, bygdens oprindelige hovedfærdselsåre.

Ruin 9

Ruinen er formentlig intakt bortset fra to mindre nedgravninger indenfor den nordlige gavl. Tørvevæggens udvendige konturer er noget diffuse mens de indre vægforløb kan defineres med nogenlunde sikkerhed. Bygningens indvendige mål er ca. 4 x 12 m.

Der ses én - muligvis to - tværgående skillevægge. Formentlig en lille stald med hølade. Indgangen har formentlig været gennem den vestlige langvæg.

Holms anfører i sin beskrivelse kun ét rum, så detaljerne må formodes at være fremkommet i forbindelse med Bruuns undersøgelse.

Figur 18. Ruin 9 set fra nord.

Ruin 10

Ruinen fremtræder som et næsten kvadratisk bygningsfundament delt i to af en massiv midtervæg. Meget kunne tyde på, at en bygning i nyere tid har været anlagt ovenpå nordboruinen, men dokumentation herfor (bygdekort, fotos el.lign.) har ikke kunne findes. Ruinen beskrives af Holm som "aldeles overgroet og meget sammenfalden", mens fundamentet i dets nuværende form er regulært og tydeligt.

Fundamentet består af sten og tørv, og en indvendig væg deler rummet i to næsten lige store dele. Bygningens indre mål er ca. 6 x 6,5 m, men med de udvendige tørvevolde dækker den et areal på ca. 15 x 16,5 m.

Der ses hverken spor af indgang eller en passage mellem de to afsnit. Bygningens funktion er ukendt.

Figur 19. Ruin 10 set fra sydvest.

Ruin 11

Meget velbevaret fold anlagt som et buet murforløb op mod en stejl klippevæg. Muren er opført af store stenblokke, en indgangspassage ses mod syd. Indvendigt måler folden ca. 6 x 6,5 m. Murforløbet er delvis overgroet, men synes i øvrigt ikke ændret synderligt i forhold til situationen på Holms tid.

Figur 20. Den lille fold ligger på et plateau et stykke oppe af fjeldsiden. Til venstre situationen i 1880 (Groth) set fra nord. Det nye billede til højre viser folden fra vest.

Ruin 12

Ødelagt bygningsrest af tørv og sten, hvis østlige murforløb, som følger den lave skrænt mod fjorden, er delvis borteoderet. Ruinen ligger dækket af op til 50 cm flyvesand. Bygningens udvendige mål er ca. 3 x 6 m. Udhus eller lagerbygning.

Figur 21. Rest af den eroderede østvæg er eksponeret i skrænten. Den tilsandede bygning er måske opgivet allerede i middelalderen.

Ruin 13

Meget dårligt bevaret bygning af tørv og sten hvis nordvæg er delvis borteroderet. Murresterne er dækket af et ca. 20 cm tykt lag flyvesand.

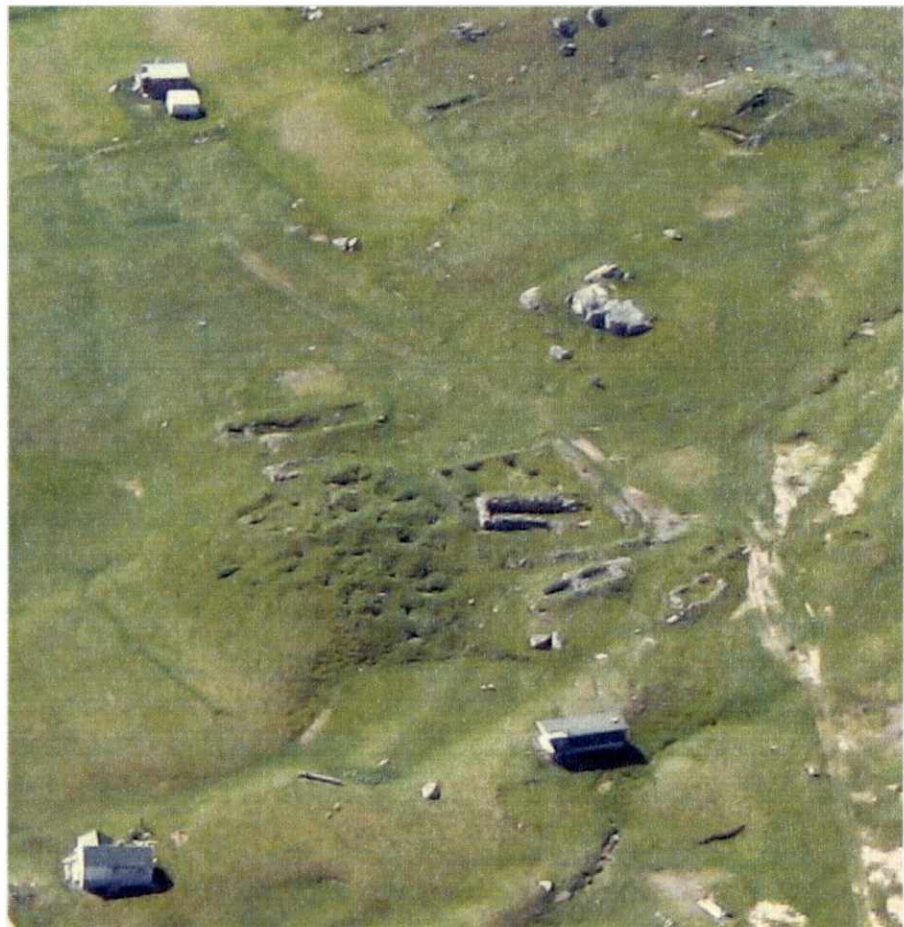
Udvendigt måler tomten ca. 7 x 8 m. Centralt i ruinen ses en firkantet fordybning på ca. 1,5 x 2 m. Der er formentlig tale om en nedgravning af nyere dato.

Figur 22. Ruin 13 fra vest. Nordvestvæggen er eksponeret i erosionsskrænten, hvor den ses overlejret af flyvesand.

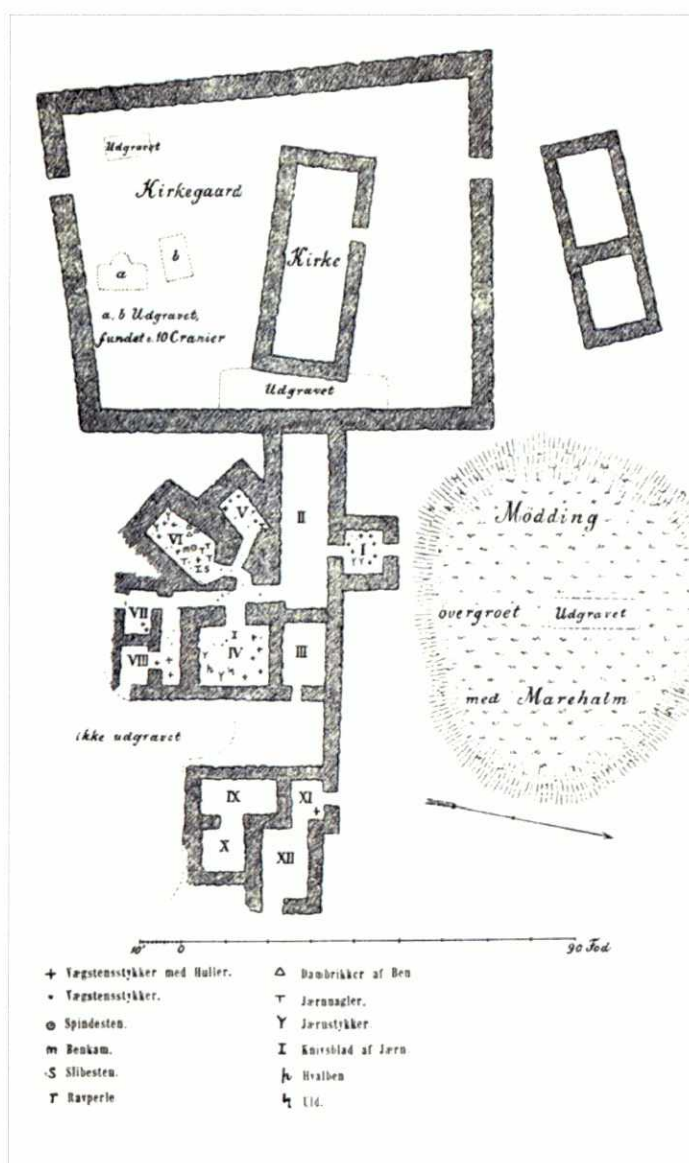
Ruin 14

Betegnelsen omfatter et større møddingsområde som knytter sig til boligen, ruin 15. Der er næppe tvivl om, at området desuden indeholder endnu ikke erkendte murforløb i den komplekse boligtomt. Møddingen og boligtomten dækker et samlet areal på ca. 50 x 50 m.

Af næsten alle kendte kilder fremgår det, at møddingsområdet har været genstand for arkæologiske undersøgelser, og i den ujævne overflade ses da også adskillige veldefinerede prøvehuller. Flere af dem er indmålt, men at dokumentere dem alle, vil kræve en fornyet arkæologisk indsats.

Figur 23. Boligtomten og møddingsområdet øst for kirken set fra luften. De mange arkæologiske prøvehuller ses tydeligt. Se også fig. 21.

Ruin 15

Boligtomten har ligeledes været genstand for adskillige udgravninger, hvoraf den mest omfattende er den, Daniel Bruun foretog i 1894. Skønt den stramme og koncise grundplan han gengiver i flere af sine publikationer¹² ikke kunne identificeres i forbindelse med de seneste opmålinger, ses hovedtrækkene dog tydeligt. Sporene efter senere undersøgelser, opgravet fyldjord og nedbrydning af de eksponerede murforløb har gennem de seneste 100 år sløret konturerne. Bygningsmassen, som i dag kan erkendes, har en udstrækning på ca. 23 x 33 m.

Boligtomten er kun delvis udgravet, og nye undersøgelser vil uden tvivl kunne kaste nyt lys over det samlede bygningskompleks.

Figur 24. Bruuns plan over den udgravede del af boligtomten. Naturligt henfald og opkastet fyldjord fra senere undersøgelser har efterhånden sløret billedet, når man betragter ruinen i dag.

Ruin 16

Svage konturer af en bygning som har haft tykke tørvemure. Ruinen er meget ødelagt fordi en kørevej har været anlagt tværs gennem dens længderetning SØ-NV. Den største udstrækning er ca. 5,5 x 18 m. En del synlige sten antyder et indvendigt rum på 2 x 10 m. Der ses ingen spor efter indgang. De tykke tørvemure indikerer, at der er tale om en lille staldbygning.

Figur 25. Ruin 16 set fra nordvest.

¹² Bl.a. MOG. XVI, 1896, p 377.

Ruin 17

Denne ruin kunne ikke med sikkerhed lokaliseres. Med udgangspunkt i såvel Holms som Bruuns oversigtsplaner kan det sandsynliggøres, at ruinen ligger delvis skjult under fåreholderstedets skolekapel (B-756), som er opført i slutningen af 1960-erne. Anlægsspor umiddelbart nord for skolen er synlige fra luften. Disse anses dog for recente. En arkæologisk sondering vil formentlig være nødvendig for at kunne afklare dette.

Ruin 18

Gærde af sten og jord som danner den sydøstlige afgrænsning af ruinerne omkring kirken. Gærdet udgår fra fast klippe ved foden af det skrånende fjeld og forløber mod nordøst i retning af elvmundingen, hvor de store folde nr. 21-23 ligger. Gærdet er gennembrudt af et kørespor.

Figur 26. Udmarksgærdet set fra vest.

Ruin 19

Lager eller lille stald bygget op mod en lav, men stejl klippeside. Anlægget består af en stenmur som er bevaret i flere skifters højde med udgang mod syd. En lav stenrække deler rummet i to. I den sydlige del ses et lille aflukke af sten som tydeligvis er recent. Bygningsværkets indvendige mål er ca. 3 x 12 m..

Figur 27. Folden nr. 19 set fra sydøst. Stenopbygningen ved landmålerstokken er af nyere dato.

Ruin 20

Meget sammensunken bygningsrest bestående af tykke tørvevægge. En tværgående vold deler bygningen i to. Området op mod den lodrette klippekant vest for ruinen kan have været afspærret i begge sider og dermed have udgjort en lille fold. Indgangen synes at have været i den sydøstvendte langvæg. Stald eller lille hølade.

Figur 28. Ruinen er vanskelig at erkende i den frodige vegetation. Den er her fotograferet fra vest sydvest.

Ruin 21

Kreaturfold beliggende på vestsiden af elvens udløb. Indhegningen, som er delt i to, består af store sten og klippeblokke. Det nordlige hjørne er borteroderet ligesom der ikke ses nogen afgrænsning mod sydøst. På Bruuns detailplan over foldene ved elvudløbet¹³ ses en begyndende erosion.

Figur 29. På ovenstående luftfoto ses området omkring elvudløbet, hvor Bruun i 1894 lokaliserede adskillige folde og mulige bygningsrester. Til højre et detailbillede som viser ruin 21's tilsandede jordvold, der i nyere tid er gennembrudt af et kørespor.

Anlæggene på vestsiden af elven (21-23) er meget forstyrrede i nyere tid som følge af færdsel med tunge køretøjer. På det lille næs ligger bygdens kirkegård, som er omkranset af runde rullesten. Stedet benyttes desuden ved højvande til optagning af både. Det har været muligt at genfinde og måle ruin 21 og 22 uden problemer, mens lokaliseringen af 23 er behæftet med nogen usikkerhed.

Anlæg 25 og 26 på elvens østside fremstår tydeligt med markante jordvolde, mens anlæg 24 er lidt vanskeligere at afgrænse. Det var det åbenbart også på Bruuns tid, for han kalder den en "afgrænset plads". De enkelte anlæg omtales i det følgende.

¹³ MOG. XVI, 1896, p 385.

Ruin 22

Bygningsrest eller lille fold af næsten kvadratisk grundplan som er delt i to næsten lige store dele. Konturerne er noget diffuse, men der synes at have været adgang i det sydøstlige hjørne. Ydre mål er ca. 13 x 13,5 m. Ruinen kan anes på luftfotoet, fig. 29.

Figur 30. Ruin 22 set fra nord. Vægforløbet kan ses som et lavt relief i græsbevoksningen. Plastikslangerne ligger hen over vestenden.

Ruin 23

Af denne kreaturfold, som er angivet på Bruuns detailplan, er kun lidt bevaret. Det lille næs er som nævnt præget af mange aktiviteter i nyere tid. Fragmenter af foldens indhegning kunne dog påvises flere steder, men fastlæggelse af dens forløb og nøjagtige udstrækning var ikke mulig. Foldens udstrækning er ca. 13 x 15 m. Jævnfør i øvrigt fig. 32.

Ruin 24

Folden, som ligger på elvens nordside, er meget ødelagt, og murforløb ses kun hist og her. Den fremtræder dog som et relativt plant område afgrænset af nævnte murfragmenter og lave klipperygge. Bruun betegner folden som en "afgravet plads" uden at beskrive den nærmere. Udstrækningen i N-S anslås til ca. 15 m og i Ø-V ca. 25 m (jf. fig. 32).

Ruin 25

Denne fold, som ligger på en sydvendt bakkeskråning, kan uden vanskeligheder identificeres. Den afgrænses af et op til 30 cm. højt jorddige, der i det sydvestlige hjørne har et lille særskilt aflukke. Hvor diget er eroderet eller nedslidt, ses en stenkerne inderst. Folden måler ca. 15 x 25 m.

Figur 31. Fra boligen har nordbo-bonden haft god kontrol med dyrene, når de da ikke løb frit i fjeldet. Folden set fra nordvest.

Ruin 26

Lille skillefold eller fundament af bygning hvis vægge består af tørv og sten. Nordvæggen danner afgrænsning af folden 25, og måske skal anlægget ses som en del af denne. Alternativt kan der være tale om en lille stald. Den sydøstlige væg er afskåret af et moderne kørespor. Ruinens indvendige mål er ca. 5,5 x 6 m.

Figur 32. Ruin 24, 25 og 26 set fra luften. Som det ses, skærer grusvejen østenden af ruin 26.

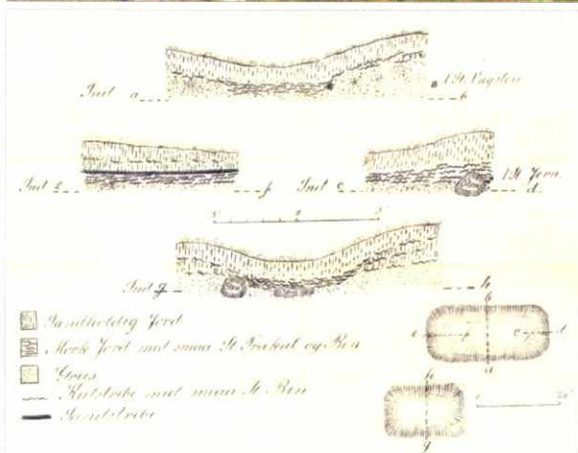

Ruin 27 og 28

To fordybninger, formentlig de grubehuse, som blev fundet og undersøgt af Bruun¹⁴ og senere af Vebæk¹⁵. Fordybningerne ligger i dyrket mark, og fra luften tegner tomterne sig tydeligt som pletter med markant frodigere vegetation end omgivelserne.

Tomternes nøjagtige udstrækning er vanskelig at opgave, men den største, ruin 28, er omkring 10 m lang.

Figur 33. De to grubehuse, som blev undersøgt af Bruun, ligger indenfor den røde cirkel. Se også fig. 35.

Figur 34. Bruuns udgravningsskitser af grubehusene. Udbyttet af undersøgelserne var ikke stort. I bunden fandtes trækul og enkelte brændte knogler. Desuden et fedtstensfragment og et lille stykke jern.

¹⁴ MOG XVI, 1896, p 386 ff.

¹⁵ Upubliceret arkivmateriale, Nationalmuseet, Middelalder, topografisk arkiv.

Ruin 29

Stenrække, muligvis resterne af murværk som har været anlagt op mod skråningen nord for. I så fald kan der være tale om en lille fold, eller som Holm foreslår, en stald. Et kørespor har i nyere tid forstyrret murværket. Anlægsresterne kan følges over en strækning på 9,5 m.
Ingen fotos.

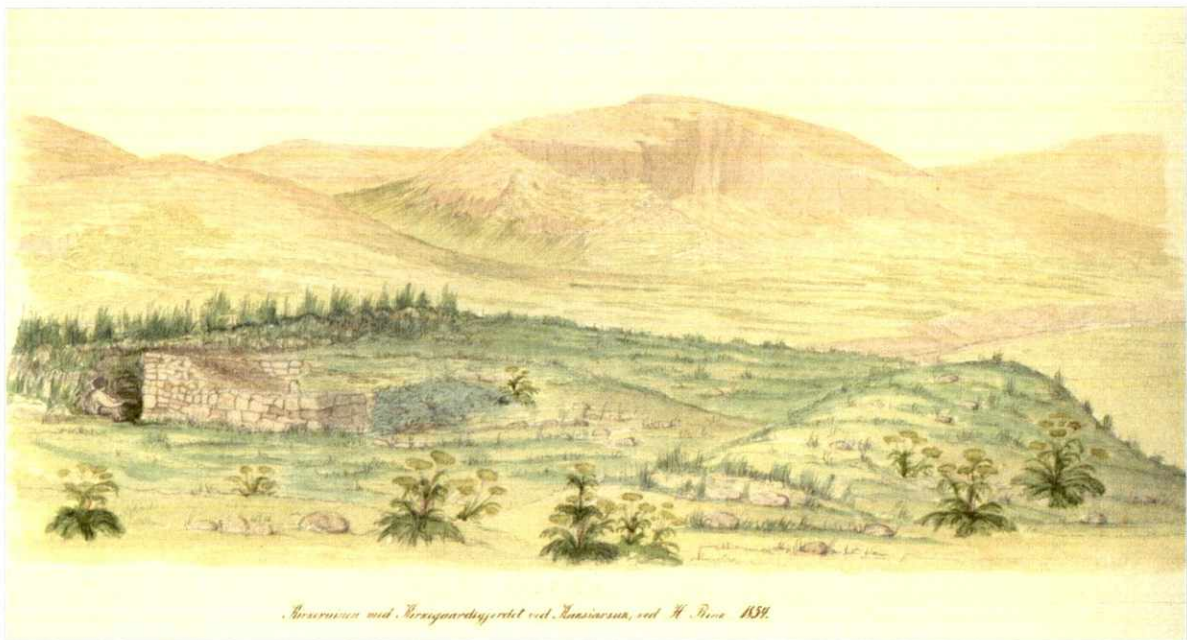
Ruin 30

Denne ruinbetegnelse omfatter et område grænsende op til en eksisterende have og kartoffelmark. På arealet er overfladen meget kuperet, og havejorden indeholder kulturspor såsom knogler og bearbejdede klæberstensstykker. Mulden er i øvrigt mørkfarvet.

De recente spor i dette område er mange: man har anlagt kartoffelkule, bygget lævolde af overfladetørv, planeret m.v.. Det var derfor ikke muligt at afgøre, om de synlige terrænprofiler var norrøne anlægsrester eller sporene efter de recente aktiviteter på stedet. Områdets udstrækning skønnes at være ca. 30 x 40 m.

Figur 35. Område 30, som muligvis omfatter anlægsrester, er indcirklet med rødt. Blå cirkel omslutter grubehusene nr 27 og 28. Luftfoto fra nordvest.

Figur 36. Akvarel af Rink som viser kirkeruinen set fra nord nordvest. De blomstrende kvanplanter i forgrund angiver forløbet af et nu udtørret vandløb vest for ruinerne. Forløbet ses tydeligt på fig. 23 som også indikerer, at en gravet grøft nedenfor ruinerne har forsynet hjemmemarken med vand i tørre perioder. Der ses andre spor efter kunstvanding i området.

Andre kulturlevn

Det er sandsynligt at der på dette sted har været mennesker før nordboerne bosatte sig, men den intensive udnyttelse af området, efter at Igaliku Kujalleq i midten af 1930-erne blev grundlagt som moderne fåreholderbygd, har udvisket eventuelle ældre spor.

Dog ses ved det lille krogformede næs øst for elven fundamenter efter skindtelte som tyder på, at stedet over en periode har været benyttet som sommerbosted. Endnu er 5 teltfundamenter synlige, men 2 af dem ligger så lavt, at de er delvis overskyldt ved springtids højvande. Der er tale om klassiske anlæg bygget af tørv og sten med markeret brikseforkant. Tværmålet er i gennemsnit ca. 4 m, altså fundamenter for skindtelte. Alderen på disse ruiner kendes ikke, men de kan vel være ca. 200 år gamle. Et tyndt kulturlag indeholdende knoglefragmenter m.v. kunne iagttages nedenfor tomterne.

Små hundrede meter syd for denne teltplads findes et skydeskjul opbygget af sten med front mod fjorden. Stedet er velbeliggende for jagt på trækkende andefugle, men også små fjordsæler ses med mellemrum at trække med tidevandet helt ind til kysten.

Endelig blev der fundet et par tilsvarende skydeskjul eller udsigtsposter på næsset ud mod den åbne fjord ca. 200 m nord nordvest for ruin 1.

Alderen på disse anlæg er vanskelig at anslå, men fund af patronhylstre godtgør at et par af dem har været i brug indtil for ca. 30 år siden.

Perspektiver og anbefalinger

Til trods for at moderne landbrug nu i mere end 75 år har været drevet på nordboernes gamle marker og henover resterne af flere af deres bygninger, må man konstatere at ruinerne og de øvrige anlæg er relativt godt bevaret. Navnlig kerneområdet omkring kirken er intakt og fremstår tydeligt for selv den ikke kyndige gæst.

Ruingruppen udmærker sig ved, at den repræsenterer stort set alle de funktioner, som har været nødvendige for en mellemstor gård i det norrøne Grønland. Kirken, der formentlig har været den fjerdestørste i Østerbygden kun overgået af kirkerne ved Gardar, Herjolfsnæs og Hvalsø, understreger stedets store betydning.

Dermed fortjener ruinerne en langt større bevågenhed, end det har været tilfældet indtil nu. For, selvom de fleste af ruinerne har været flittigt undersøgt - flere af dem totalt udgravet - har der indtil nu intet været gjort for at formidle stedets historie. Siden Roussell i 1935 foretog en oprydning i og omkring kirkeruinen, har ruinerne ligget hen, og der intet gjort for at vedligeholde og tydeliggøre dette betydningsfulde fortidsminde.

Ruingruppen udgør et stort potentiale i formidlingsmæssig sammenhæng, men for at dette skal kunne udnyttes fuldt ud, kræves en vedligeholdelsesmæssig indsats og en tydeliggørelse af ruinerne i kerneområdet omkring kirken. En synliggørelse af boligtomten vil være nødvendig for at kunne forstå gårdens funktionsmæssige sammenhæng. En sådan vil forudsætte hel eller delvis tømning af Bruuns udgravning, ligesom de endnu ikke undersøgte murforløb bør frilægges. Stedet egner sig godt for seminargravninger eller feltkurser.

Som nævnt indledningsvis er Vatnahverfi et meget populært mål for vandreturister, og der er basis for at markedsføre hele dette enestående område som et kulturlandskab, hvor en landbrugsmæssig udnyttelse af naturen kan opleves over en bred tidshorison. Området er i dag udbygget med gårde, hvoraf mange kan tilbyde indkvartering m.v. Således fungerer en af de tidligere færeholderboliger i Igaliku Kujalleq som vandrehjem.

Det skal foreslås at der til en start fremstilles en forklarende planche, som opstilles på plateauet ovenfor kirken. Der bør desuden, i samråd med den som har brugsret over markerne hvorpå ruinerne ligger, udarbejdes en plan for ruinernes istandsættelse og fremtidige pleje, herunder evt. supplerende hegning, m.v.

Oversigt over kendte arkæologiske undersøgelser nævnt i kronologisk rækkefølge.

Størstedelen af de her anførte aktiviteter er dokumenteret gennem skrevne kilder, opmålinger, prospekter, fotos mv. som findes i Nationalmuseets topografiske arkiv (Afdeling for middelalder og renæssance).

1779	Arctander, A.
Arctander gennemgår de enkelte ruiner, især nr.1 og 2, kirken, beskrives indgående.
Se Ostermann 1944.
1838	Jørgensen, J.F
Ruin 2, kirken. Gravninger i selve kirken og på kirkegården. Indberetning for 1840 til Det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab.
1854	Rink, H.J.
Ruin 2. Prøveundersøgelser i kirkeruinen og på kirkegården. Håndtegnet kort af kirke med omgivelser. Notits i Antikvarisk Tidsskrift 1855-57, p. 117.
1880	Holm, G.
Ruin 2. Opmåling og undersøgelser af kirken og kirkegård.
Ruin 3. (kostald). Øst- og vestenden udgraves.
Ruin 5. Udgraves helt.
Ruin 6. Prøvegravning?
1894	Bruun, D.
Supplerende opmåling og udgravning i bl.a.
Ruin 2. Rydder kirkegården for krat og graver syd for kirken og ved den østre gavl.
Ruin 4. Prøvegravning?
Ruin 14 og 15. Størstedelen af boligen udgraves. Ca. 10 m langt snit gennem møddingen.
Desuden foretages prøvegravning i gruber øst for elven.
1910	Clemmensen, M.
Ruin 2. Graver ved ydersiden af kirkens østvæg.
Ruin 14. Prøvegravning i møddingen.
Besigtiger desuden gruberne øst for elven (næppe udgravning).
1926	Nørlund, P. og Rousell, Aa.
Ruin 2. Prøveundersøgelser ved kirkens sydside og ved vestenden. Skitse af grave.
1935	Rousell, Aa.
Ruin 2. Udgravning i kirken (op ad muren indvendig, hvor?). Vestvæggen undersøges.
Ruin 3. Hele kostalden udgraves. (der er plads til 13 køer).
Soignering af kirkeruinens indre og rydning af jordbunker på kirkegården.
Prøveundersøgelser af gruber øst for elven.

- 1939 Vebæk, C.L.
Undersøgelse af bl.a. grubehus. Notat og måleskitse ved H.R.(?) dateret d. 26/8.
Finder enkelte dyrekogler - hvoraf nogle brændte, fedtsten m.v.
- 1968 Krogh, Kn., Albrethsen, Sv. E. og Andersen, V.
Ruin 2. Opmåling af kirke og kirkegård (næppe udgravning).

Litteratur

Arctander, Aron

Udskrivt af en dagbog holden i Grønland.
Se **Ostermann** og von **Eggers**.

Bruun, D.

1896
Arkæologiske Undersøgelser i Julianehaabs Distrikt. MOG XVI.

Clemmensen, M.

1911
Kirkeruiner fra Nordbotiden i Julianehaab Distrikt. Undersøgelsesrejse i sommeren 1910. MOG 47, VIII.

Nørlund, P.

1941
Farms and churches in the mediaeval Norse settlements of Greenland.
MOG 89.

Ostermann, H.

1944
Andreas Bruuns og Aron Arctanders dagbøger fra undersøgelsesreisen i Julianehaab Distrikt 1777-1779. Udgivet af Norges Svalbard- og Ishavs-undersøkelser.
Meddelelser nr. 58.

Eggers, Heinrich Peter. von

1793
Priisskrift om Grønlands østerbygds sande beliggenhed. Tidsskiftet Samleren, bd. 6.
Aron Arctanders journal er her trykt for første gang (se Ostermann, H.).

Rink, H.J.

Antikvarisk Tidsskrift 1855-57.
Antikvarisk Tidsskrift 1858-60.

Holm, G.

1883
Beskrivelser af ruiner i Julianehaab Distrikt, der ere undersøgte i Aaret 1880.
MOG VI

Krogh, K. J.

1982
Erik den Rødes Grønland. Nationalmuseets Forlag.

